

Iva Papić, dr. sc.

Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku

ivapapic@gmail.com

Kristina Slobodanac, mag. pov. umj.

MKM, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski podružni ured Osijek

kristina.slobodanac@min-kulture.hr

KINO SLAVIJA U OSJEČKOM DONJEM GRADU

Izvorni znanstveni rad

UDK 725(497.5)(091) | <https://doi.org/1059014/PPAG9223>

Sažetak: Kino Slavija izgrađeno je 1920. godine u duhu eklekticizma, karakterističnog za tadašnje djelovanje arhitekta kina, Dionisa Sunka. Izgrađeno na području Donjeg grada u Osijeku, to je bilo drugo podignuto kino u Osijeku (prvo je bilo kino Uranija, arhitekta Viktora Axmanna), što je značajno obogatilo kulturnu scenu grada. Dionis Sunko je, koristeći svoje međunarodno obrazovanje i iskustvo, kreirao jedinstven prostor u poslijeratnom Osijeku koji je odgovarao potrebama zajednice: osim odgojno-obrazovne uloge koju je imalo kroz filmske projekcije, bilo je središte društvenog i zabavnog života čime se reflektira kulturni značaj zgrade. Originalni arhitektonski elementi ovog kina još uvijek su vidljivi, što omogućava prepoznavanje izvornog oblikovanja te osjet kulture i estetike tog razdoblja. Također, sačuvana je i izvorna urbanistička zamisao i rješenje, po kojemu je ispred kina, unutar guste i u cijelosti izgrađene devetnaestoljetne donjogradske urbane matrice, oblikovan plato u funkciji privatnog i od dominantno stambenog dijelagrada odijeljenog vestibula.

Ključne riječi: Kino Slavija, eklekticizam, Dionis Sunko, povijest kinematografije, urbanizam.

SLAVIA CINEMA IN OSIJEK DOWNTOWN

Abstract: The Slavija Cinema was built in 1920 in the spirit of eclecticism, characteristic of the work of the cinema's architect, Dionis Sunko, at the time. Built in the Lower Town area of Osijek, it was the second cinema built in Osijek (the first was the Uranija Cinema, designed by architect Viktor Axmann), which significantly enriched the city's cultural scene. Dionis Sunko, using his international education and experience, created a unique space in post-war Osijek that met the needs of the community: in addition to the educational role it played through film screenings, it was the center of social and entertainment life, which reflects the cultural significance of the building. The original architectural elements of this cinema are still visible, which allows for the recognition of the original design and a sense of the culture and aesthetics of that period. The original urban design and solution have also been preserved, according to which a plateau was formed in front of the cinema, within the dense and fully built-up 19th-century Lower Town urban matrix, serving as a private vestibule separated from the predominantly residential part of the city.

Keywords: Kino Slavija, eclecticism, Dionis Sunko, history of cinema, urban planning.

Uvod

U urbanom, već izgrađenom tkivu Donjeg grada u Osijeku, 1920. godine izgrađena je nova kinematografska dvorana Slavija dioničkog društva (osnovanog 3. rujna 1919. godine), tvrtke za gradnju i održavanje zimskog i ljetnog kino kazališta, kupališta, hotela, kavane te stambenih i dioničkih prostorija sa sedam članova ravnateljstva. Makar je neposredno okružje buduće pozicije nove kinodvorane već tada bilo definirano prizemnim građanskim kućama, u blizini su se nalazile i građevine od spomeničkog značaja – neogotička kapelica Gospe Snježne, historicistička sinagoga (današnja evanđeoska pentekostna crkva Radosne vijesti), barokna crkva Preslavnog Imena Marijina – a samo kino je trebalo biti smješteno neposredno iza baroknog Trga bana Josipa Jelačića, kojeg su, kao i, uostalom, Cvjetkovu ulicu u kojoj se kino nalazilo, činile barokne građanske prizemnice i pokoja historicistička katnica. Stoga je gradnja nove kinodvorane predstavljala ne samo arhitektonski, već i urbanistički izazov. U ovom radu će se prikazati povijesni slijed gradnje nove kinodvorane Dioničkog društva Slavija, te će se provesti arhitektonsko-stilska i urbanistička analiza vrijednosti koju taj danas zaštićeni spomenik kulture ima u urbanom tkivu osječkog Donjeg grada.

Kinodvorana Slavijase od devedesetih godina dvadesetog stoljeća koristila kao koncertna dvorana, a potom kao skladište antikviteta te prostor za organiziranje tjednog buvljaka antikviteta, koji se i danas održava svake subote. Od 2024. godine, Kino Slavija je pojedinačno zaštićeno kao spomenik kulture te je upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Od gubitka svoje prvotne funkcije 1989. godine, otkad se u Slaviji više ne prikazuju filmovi, kinodvorana je, uslijed nebrige i neodržavanja, u procesu kontinuiranog devastiranja i urušavanja.

O povijesti kinematografije u Osijeku

Pojava kinematografije na prostorima današnje Hrvatske koincidira s banovanjem Khuena-Héderváryja (1883. – 1903.); nakon pariške (i prve!) kinematografske projekcije 1895. godine, suradnici braće Lumière prve su filmove ubrzo prikazali i u Beču (26. ožujka 1896.), Budimpešti (10. svibnja 1896.), Beogradu (6. lipnja 1896.) itd. Nedvojbeno prva kinematografska predstava u Hrvatskoj održana je u listopadu 1896. godine u zagrebačkoj dvorani „Kola“ (današnji prostor Akademije dramske umjetnosti), a organizatori događanja bili su fotograf Rudolf Mosinger i Lavoslav Breyer (Pejić, 2018:293.).

O povijesti kinematografije u Osijeku pisali su Vlasta Živaković Kerže, Stjepan Sršan, Marina Vinaj, Grgur Marko Ivanović, Ivan Horvat i drugi.

Prvi osječki kinematograf otvoren je 1901. godine, kada je u Osijek “došao neki Kraus s pravom kinoaparaturom za prikazivanje filмова”, a prve projekcije održane su u gostionici Zrinjevac vlasnika Tome Rajha. Ubrzo su se Kraus i Rajh udružili, nabavili veliku lanenu ceradu i stroj na električni pogon te otvorili prvo stalno natkriveno kino, koje se po nekim svjedočenjima nalazilo u današnjoj Ulici Hrvatske Republike. Nakon tri godine poslovanja, tom kinematografu se gubi svaki trag, kako opisuju Kerže i Horvat (Horvat, 2010:28-29; Živaković-Kerže, 2001:216). Osim Krausa i Rajha, spominju se i filmske projekcije na Žitnom trgu (današnji Gajev trg) 1903. godine, gdje je djelovao Bioscop Narten (Horvat 29; Vinaj 17), kao i projekcije u paviljonu Dragutina F. Lifke iz iste godine, najavljivane kao “Edisonov ideal elektro-bioskopsko kazalište za prikaz senzacionalnih događaja u živim slikama i prirodnim bojama i veličini” (Horvat 29; Vinaj 4).

Za najpoznatije osječko kino, Kino Urania, dioničko društvo Urania kino d.d. je 4. ožujka 1912. godine postavilo kamen temeljac u Gornjem gradu; ipak, od 8. srpnja 1912. godine kinematografske predstave su se odvijale u prostorijama društva Casino u Donjem gradu (u zgradi današnjeg Dječjeg kazališta), sve dok nije dovršena

zgrada gornjogradskog kina Urania, 17. rujna 1912. godine (Horvat 29; Živaković-Kerže 140).⁷ Osim u navedena dva kinematografa, treba reći da su se filmske projekcije ponekad održavale na otvorenome te u osječkim hotelima i gostionicama: spominje se Royal-Biograph u hotelu Royal, Apolo-kino u Fleitzovoj gostionici u Strossmayerovoj ulici 100, Kazališni kino u zgradi Narodnog kazališta te ljetno Korzo kino u hotelu Grand (Vinaj 23; Horvat 29). No, nakon gradnje Kina Urania, prvo kino izgrađeno baš za tu namjenu u Osijeku bilo je upravo Kino Slavija, koje je uporabnu dozvolu dobilo 26. prosinca 1920. godine (Gradsko poglavarstvo Osijek, Građevinski ured. Fasc. 14.15, 1920. Državni arhiv u Osijeku).

Zlata Živaković-Kerže je povijest kinematografije u Osijeku jezgrovito sažela: „Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije u gradu Osijeku djeluju tri kinematografa. Dva u Gornjem gradu (Urania i Royal Biography) i jedan u Donjem gradu (Slavija). Royal Biography dobilo je 25. svibnja 1920. dozvolu za pregradnju loža i preuređenje sjedala. Donjogradsko Slavija d.d. započelo je 26. prosinca 1920. s prikazivanjem filmova u novosagrađenoj kino-kazališnoj zgradi u Cvjetkovoju ulici u kojoj je djelovalo sve do 1990. godine.

U Retfali, općini nedaleko od Osijeka, osnovano je 1921. godine kino Apolo u Fletzovoj gostionici u Strossmayerovoj ulici. Braća Bogumir i Slavko Fleissig iz Slavonske Požege kupili su 31. kolovoza 1939. od Marije Mioković nekretninu na uglu Lučkog prolaza i Preradovićevog šetališta. Na kupljenom prostoru otvorili su novi kinematograf u Gornjem gradu pod nazivom “Korzo”. Prva filmska predstava prikazana je 14. kolovoza 1940. godine.

7 „Prva filmska predstava u novoizgrađenom kinu prikazana je 19. rujna 1912. Aparatom za projiciranje kinematografskih slika upravljao je iskusni operater Ernest Huttar, rođen u Pragu 1893. godine. U djelatne dane prikazivana je samo jedna predstava i to u 20:30 sati, a nedjeljom i blagdanima Osječani su mogli pogledati tri do četiri kino predstave s početkom od 14:30 do 22:15.“ (Horvat 29)

O drugim „svašticama“ pišu Horvat i Kerže: „Zanimanje za kino predstave uvelike je nadmašilo očekivanja vlasnika kinematografa, pa je zabilježen slučaj da je gradski redar Stjepan Kantor 6. listopada 1912. tužio Antuna Orela jer je izdao u prodaju više karata nego što je kino moglo primiti gledatelj, tako da je u jednom slučaju na balkonu kina 12 ljudi, a u parteru njih čak 40 bilo primorano stajati, iako su platili sjedeću kartu. Međutim, niti ta neugodna situacija nije ih spriječila da cijelu projekciju pogledaju do kraja.“ (Horvat 29; Živaković-Kerže 143.)

Gradski narodni odbor osnovao je 24. listopada 1946. Gradsko kinematografsko poduzeće Prosvjeta u Osijeku. Sastojalo se od dva kinematografa u Osijeku: kinematografa Zvečevo (Royal Biography) u Šamačkoj ulici i kinematografa Korzo. ... Pripojenjem općine Retfale gradu Osijeku izvršena je Nadopuna registracije, pa je Poduzeće odlukom Gradskog narodnog odbora 5. prosinca 1947. preuzelo kino Narodni (Apolo) u Retfali i njegovu cjelokupnu imovinu (osim zgrade). Gradskom kinematografskom poduzeću Prosvjeta primopredajno je 27. travnja 1951. priključeno gornjogradsko kino Papuk (Urania). Istodobno je donesena odluka o konfiskaciji donjogradskog kina Slavije, koje je također ušlo u Poduzeće. Gradskom kinematografskom poduzeću povišena su osnovna sredstva 23. rujna 1948. preuzimanjem četiriju zgrada osječkih kinematografa: Crvene zvijezde (Korzo), Papuka, Slavije i Narodnog kina u Retfali. Izdanim rješenjem od 16. srpnja 1954. Gradsko kinematografsko poduzeće Prosvjeta promijenilo je ime u Kinematografsko poduzeće Prosvjeta u Osijeku i pod tim imenom djelovalo je i 1990. godine.“ (Živaković-Kerže 556).

O važnoj ulozi koju su kinematografi igrali u društvenom životu Osijeka, svjedoči tekst objavljen u Glasu Slavonije 13. 12. 1957., na stranici 3, a pod naslovom: „Doček Nove godine u kinematografima“. Tekst glasi:

„U osječkim kinima doček nove 1958. počinjao je u 21.00. Kinematografsko poduzeće «Prosvjeta» priredilo je za ljubitelje 7. umjetnosti 10 premijernih filmova, i to: u kinu Crvena zvijezda francuski film «Julietta» i američki pustolovni film u boji «Bob Roy», u Papuku američki filmovi «Tarzan u pustinji» i «Dimni signal», u kinu «Zvečevo» prikazivani su američki film «Na okuki rijeke» i mađarski film «Mala čaša piva». U donjogradskom kinu Slavija donjograđani su mogli pogledati američki cinemascope-film «Tri novčića u fontani» i američki film «Dimni signal», u Narodnom kinu u Retfali na novogodišnjem programu bili su američki filmovi «Na okuki rijeke» i

«Tarzan u pustinji. “Kino-poduzeće Prosvjeta priprema doček Nove godine u kinematografima.” (Živaković-Kerže 225).⁸

Analiza i prikaz povijesne arhivske dokumentacije Kinu Slavija

Povijesni razvoj Kina Slavija, koji će u nastavku teksta biti sumarno opisan kroz popis najvažnijih datuma, rezultat je istraživanja u Državnom arhivu u Osijeku (fondovi HR-DAOS-137 Okružni privredni sud Osijek; HR-DAOS-1695 Kinematografsko poduzeće „Prosvjeta“ Osijek; HR-DAOS-123 Registar B III društvene tvrtke Osijek, reg. br. 415/416) (Elaborat o utvrđivanju svojstva nepokretnog kulturnog dobra. Kino Slavija, 2025: 3-4).

8. srpnja 1912. Urania i Kino d. d. dobilo je dozvolu za održavanje kinematografskih predstava u Donjem gradu u prostorijama društva Kasino (danas zgrada Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića) s 254 sjedala, za koje već 3. kolovoza 1912. traže Veleslavno kr. redarstveno povjereništvo da im odobri postavljanje dodatnih sjedala.

19. ožujka 1919. Prvi nacrt za izgradnju ljetnog kina u Osijeku u Donjem gradu izradio je ovlaštenu zidni majstor Šandor Eberhardt.

18. travnja 1919. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada u Osijeku odobrilo je nacrt Šandora Eberhardta, po kojemu ipak nije izvedena zgrada kina Slavija.

3. rujna 1919. Osnovano je Slavija dioničko društvo, tvrtka za gradnju i održavanje zimskog i ljetnog kino kazališta, kupališta, hotela, kavane te stambenih i dioničkih prostorija sa sedam članova ravnateljstva.

Listopad 1919. Izrađen je projekt gradnje Kina Slavija, arhitekta Dionisa Sunka: prednja strana sadrži potpis samog arhitekta, Dionisa Sunka, pečat Slavija dioničkog društva i nečitak potpis (vjerojatno

⁸ Crvena zvijezda je današnje kino Europa; Papuk je Urania; Zvečevo je kino u Šamačkoj ulici od 90-ih godina nije u funkciji; Narodno kino u Retfali je bilo kino u Strossmayerovoj ulici, od 90-ih godina pretvoreno u Auto salon «Škaro».

predsjednika društva), a na pozadini je vidljiv pečat SUNKO I JUNGMAN, ovlaštenu civilni arhitekt i inženjer.

29. studenog 1919. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka odobrilo je nacrt Dionisa Sunka, radi izdavanja građevinske dozvole.

25. prosinca 1920. Poglavarstvo Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka izdalo je uporabnu dozvolu za izgrađeno kino Slavija.

20. siječnja 1923. Izrađen je nacrt Strojarnice za motor u Slavija kinu.

30. studenog 1925. Propisana je Slaviji d.d. godišnja pristojba od 75 dinara za izložbene ormariće ispred kuća br. 8 i 14 na Jelačićevom trgu i kućnog broja 15 u Cvjetkovoju ulici (ispred kina).

23. lipnja 1932. Slavija kino d. d. zatražilo je rušenje zidane ulične ograde i postavljanje nove ograde od željeznih šipki prema nacrtima.

28. lipnja 1932. Izveden je nacrt za rekonstrukciju ulične ograde ovlaštenog građevinskog inženjera Piri Ivana za koji Gradsko načelstvo u Osijeku izdaje građevinsku dozvolu.

9. rujna 1932. Gradsko načelstvo u Osijeku odobrilo je izvedenu ogradu od željeznih šipki.

23. siječnja 1935. Gradsko poglavarstvo u Osijeku obustavilo je ubiranje pristojbe od 75 dinara za izložbene ormariće ispred kuća br. 8 i 14 na Jelačićevom trgu i broja 15. u Cvjetkovoju ulici.

18. siječnja 1941. Slavija d.d. briše se iz registra jer je zadruga prestala djelovati.

24. listopada 1946. Osnovano je Kinematsko poduzeće Prosvjeta.

20. kolovoza 1951. Slavija kino d.d. postalo je dio Kinematskog poduzeća Prosvjeta.

1989. U Slaviji prestaje prikazivanje filmova.

9. studenoga 1995. Provedena je pretvorba poduzeća Prosvjeta u Osječke kinematografe d.o.o.

11. svibnja 2001. Kinodvorane Slavija prelazi u privatno vlasništvo.

Dakle, prve kinematografske predstave je na prostoru Donjeg grada održavalo Dioničko društvo Urania i Kino, i to u prostorijama nekadašnjeg društva Casino, a današnjeg Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića. Prve nacрте za gradnju nove kinodvorane u Donjem gradu, a iza Casina, odnosno današnjeg Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića, potpisuje 1919. godine majstor Eberhard, no nacрте koji dobivaju građevinsku dozvolu Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada u Osijeku potpisuje zagrebački arhitekt Dionis Sunko, također 1919. godine. Kino Slavija je izvedena po Sunkovim nacртima te je kino dobilo uporabnu dozvolu 1920. godine. Osim dogradnji nekoliko pomoćnih građevina, kino Slavija je do danas sačuvano u svom izvornom volumenu.

Uz zgradu kina izgrađene su bile još četiri pomoćne zgrade. Za jednu od njih, jugozapadnu zgradu strojarnice za motor, postoji nacрт iz 1923. godine. Prema tom nacrtu, na prostoru današnje k.č. 7649/1 nalaze se dvije manje prostorije, od kojih je jedna smještena na sjeveroistočnoj, a druga na jugoistočnoj strani. Na sjeverozapadnoj zgradi stoji natpis “stroj”, dok jugozapadna zgrada nema nikakvu oznaku. Iako su njihove pozicije usklađene s današnjim stanjem, ove zgrade su izgubile svoju izvornu funkciju te je teško odrediti njihovu izvornu namjenu i oblikovanje.

Prostor ispred zgrade kina čini dvorište, koje je prema ulici ograđeno zidanim parapetom na kojem su postavljene kvadratne metalne rešetke, uz dvije metalne kapije različitih širina – jedna je za kolni, a druga za pješački ulaz. Za ogradu je izrađena projektna dokumentacija 1932. godine, za koju je zatim izdana građevinska dozvola.

Analiza arhivske projektne dokumentacije

Arhivska projektna dokumentacija, koja će biti prikazana u daljnjem tekstu, također je pohranjena u Državnom arhivu u Osijeku (fondovi HR-DAOS-10 Gradsko poglavarstvo Osijek, kutija 6079; HR-DAOS-10 Gradsko poglavarstvo Osijek, kutija 6078; HR-DAOS-10 Gradsko poglavarstvo Osijek, Građevinski ured, fasc. 14.15).

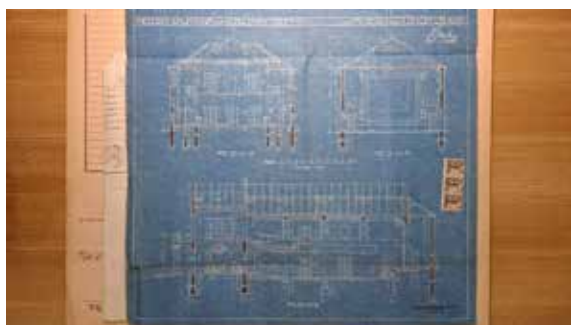
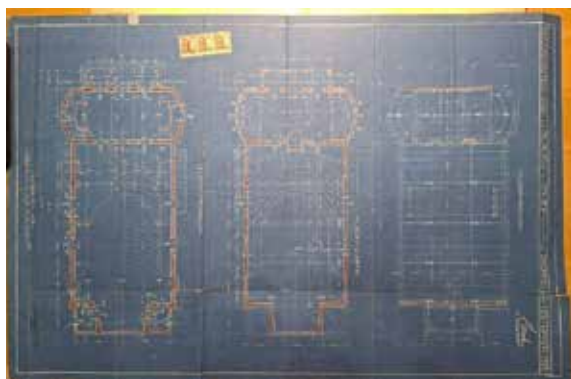
Najraniji nacrt za kino Slaviju potpisuje ovlaštenu zidni majstor Šandor Eberhardt: kakva je tada bila praksa, na jednom papiru većeg formata prikazan je tlocrt, presjek te situacijski plan (Slika 1). Ta prva, Eberhardtova zamisao kina Slavija uvelike se razlikovala od one izvedene: zgrada kina je bila smještena bliže uličnom odnosno građevinskom pravcu, a ograda je bila projektirana samo za pola širine uličnog dijela parcele; na ostalom dijelu stoji naznačeno kako je taj prostor, mada nedefiniran, ostavljen za neku „buduću gradnju“. Iz nepoznatog razloga, od tog plana se odustalo, da bi druga i svakako bolja verzija budućeg smještaja i izgleda kina Slavija, ona zagrebačkog arhitekta Dionisa Sunka, bila prihvaćena pola godine nakon Eberhardtovog (odbijenog) rješenja.

Opsežna projektna dokumentacija Dionisa Sunka za Kino Slaviju izrađena je na plavom papiru, po kojem su bijelom bojom ucrtana arhitektonska rješenja te secesijskim slovima ispisani naslov i mjerilo projekta. Sačuvani su tlocrti prizemlja, kata i krovništa (1 list), uzdužni i poprečni presjeci (1 list) te nacrti glavnog i bočnog pročelja (1 list). Organizacija volumena i unutrašnjeg prostora, kao i izgled kina Slavija u cijelosti odgovara Sunkovim nacrtima (Slika 2-4). Izvorna secesijska dekoracija se, nažalost, izgubila kad je, osamdesetih godina 20. stoljeća, unutrašnjost kinabila preuređena sukladno tadašnjoj modi.

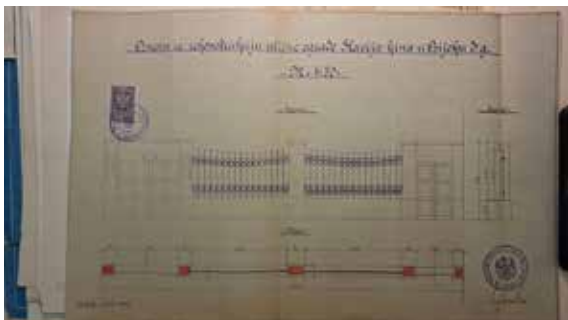
Naposljetku, iz 1932. godine su nacrti za ogradu, koja je do danas sačuvana tek dijelom (Slika 5): naime, sačuvani su neki zidani stupci (ne svi) i parapeti, no staru ogradu su zamijenila nova rešetkasta polja.

Slika 1. Eberhardt, Šandor, ovlaštteni zidni majstor.
Nacrt za izgradnju ljetnog „Kina“ u Osijeku. 19 Mar. 1919. Gradsko
poglavarstvo Osijek, HR-DAOS-10, fasc. 14.15. Detalj.

Slika 2, 3, 4. Sunko, Dionis. Novogradnja „Kina“ za „Slaviju“ d.d. Osijek
D. G. Oct. 1919. Gradsko poglavarstvo Osijek, HR-DAOS-10, fasc. 14.15.
Pročelja, presjeci i tlocrti.

Slika 5. Piri, Ivan, ovlaštenu građevinski inženjer. Osnova za rekonstrukciju ulične ograde Slavija kina u Osijeku d.g. 23 June 1932. Gradsko poglavarstvo Osijek, HR-DAOS-10, fasc. 14.15.

Opis građevine

Kino Slavija je slobodno stojeća građevina, čija je reprezentativnost naglašena raskošnim oblikovanjem, kako i priliči građevini javnog sadržaja, ali i njezinim sceničnim smještajem u prostoru. Naime, zgrada je podignuta u samom dnu čestice, čime je između nje i ulice oblikovan otvoreni prostor u funkciji dvorišnog vestibula.

U tlocrtu građevine čita se pravokutno gledalište, flankirano s dvije pomoćne prostorije koje se spuštaju ispod razine pozornice i gledališta, a imale su funkciju garderobe i strojarnice. Prostor namijenjen gledalištu je jednostavna pravokutna dvorana. Predvorje završava bočnim prostorijama tlocrta segmentnog luka, koji su prostorno podijeljeni na toilet i polukružna stubišta za kat. Na katu je uređena konkavna galerija na šest stupova, a tik iznad prizemnog predvorja izvornose nalazila prostorija za kino projektore i skladištenje filmova (danas pregrađena). Uređenje unutrašnjosti je rezultat naknadne adaptacije, kojom je uklonjena originalna secesijska arhitektonska dekoracija.⁹

⁹ Prema postojećem stanju unutrašnjost prostora je jednostavna i lišena arhitektonske dekoracije. Prizemlje s južnim stepeništem koje su koristili gledatelji, obloženo je sitnim pravokutnim pločicama koje prekrivaju tek dvije trećine zida. Jedini dekorativni element čine

U uređenju vanjštine Kina Slavija, najbogatije je oblikovano glavno, istočno pročelje građevine, gdje se pravokutna ploha istaknutog rizalita suprotstavlja elipsoidnoj formi bočnih dijelova pročelja, koji ga flankiraju. Rizalit je naglašen prizemnim trijemom na četiri stupa stiliziranog dorskog kapitela, koji nose balkon razveden stiliziranim balustrima. Zidna ploha kata naglašena je i s dva pilastra koji se protežu do središta zabata, tvoreći tako zasebno polje unutar timpana, ukolem se nalazi natpis “SLAVIJA”. Ornamentalni motivi pročelja uključuju štuko volute, dekorativne kartuše, slijepe okuluse, štuko maskerone, balustre, vaze, kandelabre i slično (Slika 6).

Slika 6. Pročelje kina Slavija

prozori u nišama, opremljeni željeznim rešetkama u obliku volutnih ornamenata. Nasuprot tome, sjeverne stepenice, koje su bile rezervirane za osoblje zaduženo za projekciju i nisu bile dostupne široj javnosti, imaju zidnu oplatu u dvije boje – žutu i plavu, ispod koje se nazire zelena nijansa. Gledalištu se pristupa ulaznom rampom koja je bila planirana u originalnom projektu. Danas su s obje strane ulaza postavljeni šankovi. Zidna oplata u prizemlju i na katu podijeljena je u dva dijela: gornji dio prekriven je tekstilnim pravokutnicima, dok je donji obložen pravokutnim laminatnim panelima. Stropne grede su ožbukane i obojene u bijelo, dok je prostor između njih prekriven hrapavom žbukom obojenom u narančasto. U tom međuprostoru nalaze se po dva rešetkasta okvira za grijanje ili ventilaciju. Svjetiljke na bočnim zidovima postavljene su unutar pravokutnih plafonijera.

Slika 7. Arhivska fotografija kina Slavija (Osječki Vremeplov. Facebook, pristupljeno 2 Nov. 2025, www.facebook.com/groups/1672209063045267/)

Bočna pročelja su, kao i zidna ploha glavnog pročelja, u prizemlju dekorirana stiliziranom rustikom, dok su gornje etaže razvedene lezenama i stupnjevanim okulusima. Na sredini svakog bočnog pročelja je izlaz iz kino dvorane, s kojeg se spušta stubište jednakog oblikovanja kakav je balkon glavnog pročelja, pri čemu konzole umjesto svjetiljki nose betonske kugle.

Monumentalni akcent građevini kina Slavija svakako daje uređenje širokog otvorenog platoa ispred same zgrade kina. Naime, cjelokupni prostor Kina Slavija, kojeg čine jednako otvoreni plato pred zgradom kao i sama secesijska dvorana, od ulice je odvojen stilskom ogradom, za koju nacрте potpisuje osječki ovlaštenu inženjer Ivan Piri. Organizirana su dva ulaza: jedan za pješake, a drugi, kolni, za prolaz vozila. Ograda je namjerno u cijelosti transparentna, kako bi se monumentalna secesijska zgrada kina Slavija mogla sagledavati ne samo kao arhitektura za sebe, već prvenstveno kao cjelina s otvorenim platoom ispred nje, koji preuzima funkciju vestibula, odnosno prostora namijenjenog prihvatnu mnoštva ljudi koji, prije samog početka predstave, sudjeluju u društvenim ritualima sastajanja, dočekivanja, druženja, konverzacije i slično. Kako je unutar kinodvorane prostor namijenjen

predvorju vrlo skućen, plato ispred građevine preuzima funkciju predvorja i sastavni je dio građevine kao njezin vestibul (Slika 7).

O arhitektu, Dionisu Sunku

Dionis Sunko (1879.-1935.) jedan je iz generacije naših arhitekata (A. Baranyai, V. Bastl, I. Fischer, L. Kalda, R. Lubynski) koji su školovanje na Graditeljskoj školi u Zagrebu nastavili u Europi - u slučaju Sunka to je Karlsruhe (Suljić 83). Sunko studira u Karlsruheu dvije godine kod prof. Adolfa Weinbrennera, Durma, Schäfera, Doerra, Wartha, Mattenklotta i Oeihelhäusera, a praksu obavlja u Dubrovniku.¹⁰ Riječima Azre Suljić, Sunko pripada drugoj generaciji hrvatskih arhitekata s prijelaza stoljeća i to s Lubynskim kao predstavnikom njemačke struje modeme s elementima arhitekture njemačkog historizma ili preciznije rečeno eklekticizma (Suljić 84).

Još radeći u Hamburgu (suradnja na projektima pristanišnih dokova St. Paul, tornjeva mosta na tunelu Elbe u Hamburgu, tridesetak kolodvorskih zgrada, mnogih vila i skladišta), Sunko je prisutan na prvim arhitektonskim natječajima u Zagrebu, organiziranim za hrvatske arhitekate radi odmaka od austrijskog i mađarskog utjecaja, s ciljem afirmacije nacionalnog umjetnosti (Suljić 88).¹¹

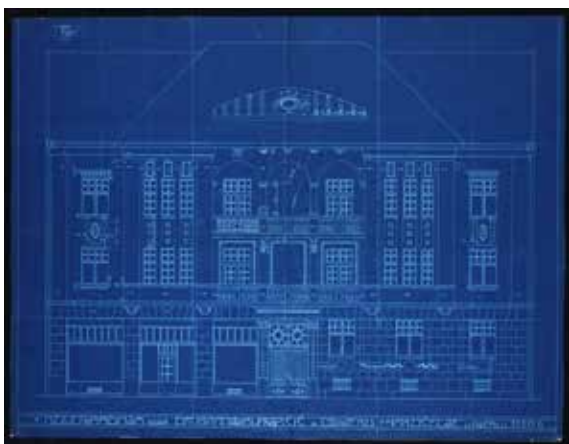
Tako Sunko na natječaju za regulaciju Kaptola 1908. odnosi treću nagradu, a za crkvu Sv. Blaža drugu nagradu (Suljić 89). U Osijek Sunko dolazi s dobivenim trećim natječajem, 1909. godine, i to za Prvu hrvatsku štedionicu na današnjem Trgu Ante Starčevića; istovremeno nagovara i brata Imbru, skulptora, koji također živi u Hamburgu, da se vrati u domovinu i surađuje s njim na izvedbi pročelja na istoj zgradi (Suljić 89). Napomene radi, 1909. godine Sunko sudjeluje i na natječaju za sveučilišnu biblioteku, gdje je podijelio prvu nagradu s Lubynskim (Suljić 89).

¹⁰ Prema izjavi uz Schlussprüfung, za vrijeme ljetnih praznika 1900. boravi na gradilištu Preparandije u Dubrovniku, gdje se upoznaje s praksom vođenja gradilišta (Suljić 84).

¹¹ U to vrijeme prisutni su angažirani austrijskih arhitekata za veće realizacije, kao i u žirijima za natječe: Muthesius, Cornelius Gurlitt i Karl Mayreder.

Osim u Osijeku, gdje se vraća i 1915. godine s projektom za kuću Grčić (Slika 8) te 1919. godine s projektom za Kino Slaviju, Sunko je na prostoru istočne Hrvatske radio još i u Đakovu, na Zgradi sjemeništa, u razdoblju 1912.-14. godine (Suljić 95; Ivanković 62-63).

U svom detaljnom radu o Dionisu Sunku Azra Suljić ne spominje zgradu Kina Slavija kao dio Sunkova opusa.

Slika 8. Sunko, Dionis. Nacrt za kuću Grčić, danas kuća u Europskoj aveniji 6, Osijek. Državni arhiv u Osijeku, invent. br. DAO n-007.

Značaj Kina Slavija u opusu Dionisa Sunka

Sunkov rad na zgradi Prve hrvatske štedionice u Osijeku Azra Suljić opisuje: „S Prvom hrvatskom štedionicom u Osijeku (Sunko) započinje kasnije više puta ponavljaju temu naglašavanja ulaza skulpturom.“ (Suljić 89). Skulptoralno oblikovanje dominantne ulaza vidljivo je i na pročelju kina Slavija. Ista autorica Sunkov rad do kasnih 1920 – ih opisuje kao izraz eklektičnog oblikovanja, što je u maniri vremena: u oblikovanju pročelja Sunko koristi kasnosecesijsku obradu žbukanih površina pročelja te zanimljivu igru dimenzijama uobičajenih elemenata historicizma i secesijskih ornamenata (Suljić

83). Taj razigrani eklekticizam, u kojem se spaja rokoko igranje volumenima (pravokutni rizalit na konveksnim ploham), historicistička arhitektonska profilacija, secesijska stilizacija klasičnog dorskog reda uz stilizirane rokoko ornamente (*rocaille*, kartuša), tik uz klasične secesijske maskerone, vidljiv je i u Sunkovom tretiranju pročelja kina Slavija. Azra Suljić ovako opisuje Sunkov rad ranog 20. stoljeća, koji opis sesvakako može primijeniti i na njegovo rješenje kina Slavija: „Opaža se eklekticizam, jer će se na jednoj zgradi pojaviti motivi i citati različitih autora. Kod Sunka su toipoligonalno istaknuti prozori rešetkastim oknima, plitki erkeri, tornjići, šahovske pločice, hoffmannovski interieur (mramorom obložen kvadratni stup, kao u Loosovim interieurima), dijamantna zidna aplikacija, kanelirana fasada, reljefi i skulptura (klasični elementi u kamenu i žbuci), ali i talijanskom renesansom inspirirano oblikovanje portala, a posebno zaobljenog ugla i ulaza u uglovcu.“ (Suljić 103).

Treba istaknuti da Kino Slavija ne predstavlja unikat u tadašnjem oblikovanju javnih zgrada. Gotovo identično je Sunkovorješenje Sokolane (odnosno zgrade „Sokola“) u Bjelovaru iz 1911. godine (Slika 9), a na sličnom principu eklekticizma je rađena i zgrada Hrvatskog doma u Slavanskom Brodu, po nacrtima zagrebačkog arhitekta Aleksandra Freudenreicha iz 1925. godine. Azra Suljić interpretira kako zgradu „Sokola“ u Bjelovaru Sunko projektira u duhu secesije (Suljić 95), pa se jednako tako treba tumačiti i još jednostavnija, no stilski ipak raznovrsnija i eklektičnija zgrada kina Slavija. Autorica nastavlja kako se u Sunkovu radu tek od 1930. nadalje opaža formalno skretanje k jednostavnijim oblicima, odnosno ka modernizmu (Suljić 99). Odnosno, Sunko se približava art-décou tek u projektu za robnu kuću Milinov u Zagrebu (1928-30.), današnji Hotel Dubrovnik (Suljić 101).

U tom kontekstu treba razmatrati tvrdnju Grgura Marka Ivankovića kako je zgrada kina Slavija rađena u art-déco stilu: „U Cvjetkovoj ulici u Donjem gradu 1921. godine sagrađena je samostojeća zgrada kina Slavija u art-deco stilu. Projekt novogradnje kina potpisao je u listopadu 1919. godine zagrebački arhitekt Dionis Sunko, prema čijim projektima su 1910. i 1915. godine u Osijeku sagrađene Prva

hrvatska štedionica i kuća Grčić. Zgrada tog kina, s kapacitetom od 506 sjedala, u potpunosti je dovršena 1921. godine, a podignuta je ulična ograda te reklamni panoi. Unutrašnje uređenje kina bilo je u skladu sa zahtjevima publike glede udobnosti i sigurnosti.“ (Ivanković 62-63).

Protiv teze o art-déco stilu kina Slavija svjedoči arhitektonsko-stilska analiza cjelokupna Sunkova djelovanja i rada, koju je provela Azra Suljić, a prema kojoj se Sunko približava art-décou tek u projektu za robnu kuću Milinov u Zagrebu na kraju 1920-ih (Suljić 101). Osim toga, art-déco je nastao nakon međunarodne izložbe dekorativnih umjetnosti u Parizu 1925. godine, kao skup različitih težnji, često još vezanih uz secesiju (*art nouveau*) i *Wiener Werkstätte*, dok se, makar prisutan u svim područjima umjetničkoga oblikovanja, u graditeljstvu Hrvatskoj javlja kao usputna, ali vrlo uočljiva pojava na više javnih objekata tek na kraju 1920 – ih (D. Sunko, Hotel »Dubrovnik«, 1929., A. Keller, pročelje Name, 1928., oba u Zagrebu) (“Art déco.” *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje).

Iz navedenih razloga smatramo prihvatljivijim naznačiti kako kino Slaviju, kao i Sokolanu u Bjelovaru, kao i zgradu Đakovačkog sjeništa, odlikuje stilski eklekticizam, inače karakterističan za rad Dionisa Sunka u drugom desetljeću 20. stoljeća.

Slika 9. Arhivska dopisnica zgrade Hrvatski Sokol u Bjelovaru (“Bjelovar otvara izložbu o Sokolani i prvi put omogućuje razgled vremenske kapsule!” Bjelovar.info, <https://bjelovar.info/>)

ostalo/dogadanja/bjelovar-otvara-izlozbu-o-sokolani-i-prvi-put-omogucuje-razgled-vremenske-kapsule/. Pristupljeno 2 Nov. 2025..)

Slika 10. Kino Slavija. ("Dionis Sunko." Facebook, pristupljeno 3 Nov. 2025, www.facebook.com/)

Poseban izazov nesumnjivo je Sunku predstavljao zadatak uklapanja odnosno interpoliranja nove zgrade javne namjene (i to tada vrlo popularne kulturne i javne namjene!) u gustu i potpuno izgrađenu devetnaestoljetnu donjogradsku urbanu matricu stambenih prizemnica. Sunkovo promišljanje o građevini kao dijelu urbanog tkiva u koji ona ulazi posebno je vidljivo u odabiru stila te u smještaju same zgrade kina na dno parcele. Naime, 1919. godine, kad se razvijala ideja o gradnji novog osječkog kina, tkivo Donjeg grada bilo je urbanizirano gustim redovima jednoličnih, no ipak šarmantnih i ponekad pitoreskних ugrađenih građanskih prizemnica s visokim krovštima, otvorenim kapijama i zatvorenim ajnfortima; čak su i sakralne građevine u blizini bile relativno malog mjerila (kapela Gospe Snježne, židovska sinagoga), dok su se crkveni zvonici katoličke i pravoslavne barokne crkve iz susjedne Crkvene ulice jedva nazirali na današnjem Trgu bana Jelačića, uz čiji niz se direktno naslanja zgrada kina Slavija. Upravo stoga, Sunkov odabir eklekticizma kao stila moguće je i rezultat nastojanja da se nova građevina što adekvatnije

uklopi u sredinu u koju se interpolira, a koja je mahom arhitektura manjeg mjerila, plošne arhitektonske dekoracije i amalgama stilova koji se svi shvaćaju prvenstveno dekorativno. Pročelja kina Slavija vrlo dobro odražavaju i, u neku ruku, čak i reproduciraju taj skromniji izraz kako u mjerilu, tako i u stilu, te se na prvi pogled kino Slavija može zamijeniti i za stambenu arhitekturu, pogotovo jer je vrlo dobro uklopljena u inače prvenstveno rezidencijalni dio grada.

Gusta izgrađenost odabrane okoline novogradnje kina Slavija zasigurno je jedan od značajnih razloga zašto je arhitekt građevinu pozicionirao na samo dno dane mu katastarske čestice. Naime, kinodvorana je građevina javnog i društvenog sadržaja, i podrazumijeva često, ako ne i svakodnevno, okupljanje većeg broja ljudi. Da je građevina izgrađena na uličnom građevinskom pravcu, koji je je tek neznatno udaljen od ceste, ne samo da bi se izgledom daleko više nametala već izgrađenoj gradskoj matrici, nego bi kao javna građevina ostala bez prostora za okupljanje ljudi, koji dolaze upravo radi sadržaja koji se njoj nudi. Uvlačenjem zgrade kina u dno parcele, te naknadnim ograđivanjem parcele zidanom, no transparentnom ogradom, stvoren je prostor ispred kina, koji se može usporediti s privatnim dvorištem, mjestom rezerviranim isključivo za ljude koji su se okupili radi zajedničkog interesa, te služi gotovo kao vestibul između ulice i same kinodvorane (Slika 10).

Arhitektonsko ili parkovno uređenje prostora ispred zgrade društvenog i kulturnog sadržaja nije rijetkost (primjerice, zgrada HNK u Zagrebu ili kino Urania u Osijeku), no niti pravilo (zgrada HNK u Osijeku). Stoga oblikovanje Kina Slavija treba promatrati i tumačiti kao cjelinu koju čine zgrada kinodvorane, park-plato ispred nje i zidana ograda koja cjelinu odjeljuje od izgrađene i definirane urbane matrice. Upravo stoga, kino Slavija predstavlja ne samo arhitektonski, već i urbanistički značajno djelo i ostvarenje kvalitetne kasnosecesijske eklektične arhitekture u gustom kasnobaroknom i klasicističkom tkivu, koje niti jednom stavkom svog oblikovanja ta decentna i promišljena interpolacija nije narušila.

Literatura:

- Elaborat o utvrđivanju svojstva nepokretnog kulturnog dobra. Kino Slavija.* Izradila: Kristina Slobodanac, mag. pov. umj. Mentorica: dr. sc. Iva Papić, dipl. pov. umj. i lat. Osijek, studeni 2024. Konzervatorski odjel u Osijeku.
- Horvat, I. „Noćni život i zabava u Osijeku na prijelazu 20. stoljeća“. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 2(2), 26-31, 2010. <https://hrcak.srce.hr/file/95671>.
- Ivanković, G. M. „Javna arhitektura grada Osijeka“. *Osječka arhitektura: 1918.-1945.* Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 2006.
- Pejić, L. (2018). „Osnivanje i prve godine djelovanja osječkog kina ‘Urania’ (1912. – 1918.)“. *Scrinia Slavonica* 18, 289-332, 2018.
- Suljić, A. „Dionis Sunko: od historicizma do moderne“. *Secesija u Hrvatskoj, Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem Secesija u Hrvatskoj.* Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997.
- Vinaj, M. *Plakat za plakat - iz zbirke Muzeja Slavonije Osijek.* Muzej Slavonije Osijek, 2008.
- Živaković-Kerže, Z. „Gradsko kinematografsko poduzeće“. *Od turskog do suvremenog Osijeka.* Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Gradsko poglavarstvo Osijek i Školska knjiga, 1996.
- Živaković-Kerže, Z. *Svaštice iz staroga Osijeka.* Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Društvo za hrvatsku povjesnicu, 1997.
- Živaković-Kerže, Z. *Svaštice iz staroga Osijeka II. (dopunjeno i izmijenjeno izdanje).* Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Društvo za hrvatsku povjesnicu, 2001.
- Živaković-Kerže, Z. *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće), I. dio.* Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Baranja i Srijema, 2004.

Izvori:

Arhivski izvori:

HR-DAOS-137 Okružni privredni sud Osijek

HR-DAOS-1695 Kinematografsko poduzeće „Prosvjeta“ Osijek

HR-DAOS-10 Gradsko poglavarstvo Osijek, kutija 6079

HR-DAOS-10 Gradsko poglavarstvo Osijek, kutija 6078

HR-DAOS-10 Gradsko poglavarstvo Osijek, Građevinski ured, fasc. 14.15

HR-DAOS-123 Registar B III društvene tvrtke Osijek, reg. br. 415/416

Web izvori:

Bjelovar. Info. Bjelovar otvara izložbu o Sokolani i prvi put omogućuje razgled vremenske kapsule! <https://bjelovar.info/ostalo/dogadanja/bjelovar-otvara-izlozbu-o-sokolani-i-prvi-put-omogucuje-razgled-vremenske-kapsule/> Pristupljeno: 2.11.2025.

Dionis Sunko. FB stranica. https://scontent.fzag4-1.fna.fbcdn.net/v/t39.30808-6/494745484_3102923979873886_8425045153186005287_n.jpg?_nc_cat=100&ccb=1-7&_nc_sid=cf85f3&_nc_ohc=NByZ9xCpRfIQ-7kNvW7iJVXPuFpPDbv21jeyGAPMlwPOGPig&_nc_zt=23&_nc_ht=scontent.fzag4-1.fna&_nc_gid=UEZhvbK5JRuVir-yvFUNDg&oh=00_AfjHRlOi8-xNnWyrRxrVm_No9wtjlqHum-XXqb3UsAXK7A&oe=690E03A7 Pristupljeno 3.11. 2025.

Državni arhiv u Osijeku, Inventarni broj: DAO n-007. <http://partage.muo.hr/?object=details&id=4391> , Pristupljeno 28. 10. 2025.

"Art déco." *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2025, <https://enciklopedija.hr/clanak/art-deco>. Pristupljeno 28 Oct. 2025. .

Kinematografi Osijek d.d.: <https://kinematografi-osijek.hr/o-nama/>. Pristupljeno 2.11.2025.

Izješće o obavljenoj reviziji pretvorbe i privatizacije, Prosvjeta, Osijek, 2003. Pristupljeno 2.11.2025.:https://www.revizija.hr/UserDocslimages/izvjesca-novo/Revizije%20pretvorbe%20i%20privatizacije/IzveSCa_o_obavljenim_revizijama//614._PROSVJETA,_OSIJEK.pdf

Osječki Vremeplov. Facebook. Pristupljeno: 2. 11. 2025.[https://www.facebook.com/groups/1672209063045267/?__cft__\[0\]=AZXlcZAvWhf66mR-3bE0zZgffQJujDpR1vGxRJMsx26-0_hBuXbrhxx-BMi9gUhZJ0ybgm7b1nvVVLlhPVmDYIzstc_IJ8mE2j94_MOhXanTB3K6x1H7Kl-sYqkja9_NBKdgO6RS-qvHmuo26iqEqAYqKsgo5EAAFIZJzPL-PbX8kUYvra2L0mMjuc4tvwEi8J3mvtrv4Ouv3QeDTU1z5oZyiY&__tn__=UC%2CP-R](https://www.facebook.com/groups/1672209063045267/?__cft__[0]=AZXlcZAvWhf66mR-3bE0zZgffQJujDpR1vGxRJMsx26-0_hBuXbrhxx-BMi9gUhZJ0ybgm7b1nvVVLlhPVmDYIzstc_IJ8mE2j94_MOhXanTB3K6x1H7Kl-sYqkja9_NBKdgO6RS-qvHmuo26iqEqAYqKsgo5EAAFIZJzPL-PbX8kUYvra2L0mMjuc4tvwEi8J3mvtrv4Ouv3QeDTU1z5oZyiY&__tn__=UC%2CP-R)